

Vytautas KARDELIS

*Vilniaus universitetas***ŠIAURĖS RYTŲ VILNIŠKIAI. FONOLOGINĖS PASTABOS**

§ 1. Dialektologų žvilgsnis paskutiniu metu krypsta į mažai ar dar visai netirtus plotus. Bene daugiausiai dėmesio susilaukia vadinamosios pakraštinės (periferinės) tarmės. Šis rašinys irgi apie tokias tarmes, t.y. Ignalinos rajono šnektas. Tai nėra koks nors apibendrinimas, o tik pastabos, susijusios su metodiniais ir keliais faktiniais dalykais.

§ 2. Aptariamam plotui priklauso: 1) Linkmenu, 2) Palūšės, 3) Ceikinių, 4) Parinčio, 4) Mielagėnų, 5) Tverečiaus, 6) Vosiūnų, 7) Daugėlišio, 8) Kazitiškio, 9) Rimšės ir 10) Dūkšto parapijos. Čia pasakytos pastabos tiks tik šiems punktams¹. Galima spėti, kad parapijų centrų ypatybės bus būdingos ir visam parapijos plotui, bet neturint pakankamai medžiagos, nenustačius tikslų ribų, taip teigti būtų per drąsu.

§ 3. Be kapitalinio lietuvių dialektologijos veikalo, Z. Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologijos“, yra darbų, kuriuose pateikiama įdomių šio ploto faktų ir jų interpretacijų, taip pat yra atskirų vilniškių šnektų aprašų² (dažniausiai tai nepublikuoti studentų diplominiai darbai arba disertacijos). „Lietuvių kalbos atlase“ pateiktais kalbamojo ploto duomenimis nelabai galima remtis, jie per daug apibendrinantys. Todėl svarbiausia metodinė tyrimo gairė turėtų būti jau senokai chrestomatijos „Lietuvių kalbos tarmės“ recenzijoje A. Girdenio pasakyta mintis: „mūsų tarmės dar nėra gerai iširtos intensyviaisiais (vad. „monografiniais“) metodais, nes tik intensyvus tyrinėjimas sudaro tvirtą ekstensyviojo („geografinio“) tyrinėjimo pagrindą. Prieš augdama į plotį, dialektologija būtinai turi tvirtai ir giliai įleisti šaknis į atskirų tarmių dirvą“ (G i r d e n i s 1971, 208–209). Monografinis tyrimo metodas šių vilniškių šnektų atveju yra patikimiausias ir galintis duoti geriausių rezultatų.

§ 4. Lietuvių dialektologijoje įsitvirtinusi nuomonė apie itin didelę vilniškių tarmės diferenciaciją: šnektų gausą ir jų susiskaidymą. Turint galvoje visą tarmę, tai yra tiesa, nes tarmė gana nevienalytė ir kalbiniu, ir sociolingvistiniu, ir pagaliau teritoriniu atžvilgiu – skyla į „kontinentinę“ ir „salų“ dalis. Viso tarmės ploto diferenciacijos idėja neretai perkeliama ir į atskirus mažesnius tarmės plotus, į šnektų grupes ar atskiras šnektas.

¹ Remtasi pačiu pirminiu šaltiniu – įrašais, kurie prabėgom buvo padaryti visame plote, beveik visose rajono ribose esančiose parapijose. Pasirinkti tik parapijų (dabar – seniūnijų) centrai ir vienas kitas didesnis parapijos kaimas.

² Šiaurės rytų vilniškių šnektų trumpą tyrimo apžvalgą žr. Urbanavičienė 2000, 123. Dėl svarbesnių tyrimų dar žr. Kardelytė 1975, 3–4; Mikulėnienė, Morkūnas 1997, 7; LKE 708.

Šiaurinių vilniškių atskirų šnektų diferenciacijai parodyti dažniausiai pasirenkama skirtinga baltiškųjų *a· ir *e· realizacija (plg. Markevičienė 1999, 21–22; Zinkevičius 1994, 76–77; Urbanavičienė 2000, 123–136). Į šių skirtingų refleksų aptarimo ribas patenka ir dauguma anksčiau nurodytų šnektų.

§ 5. Minėtoje literatūroje pateikiama faktinė medžiaga tartum neprieštarauja teiginiui, kad plotas nevienalytis ir šnektos tarpusavyje skiriasi. Neretai pabrėžiama šnektų gausa: „kas kaimas, tai šnektą”. Atskirų sinchroninių fonetinių (kartu ir minėtų balsių refleksų) bei morfologinių fenomenų įvairovė nenuginčijama³, ir faktinė medžiaga, be abejo, yra labai svarbi. Bet svarbus ir kitas dalykas. Laikantis išankstinės didelės diferenciacijos idėjos, dėmesys pirmiausia kreipiamas į šnektų skirtumus, o norint tuos skirtumus apibendrinti, atskiros vokalizmo ypatybės, kaip, sakysim, balsiai *a·, *e·, nagrinėjamos ištrauktos iš visos sistemos. Taip palaidai žiūrint, skirtumų būtų galima rasti ir daugiau. Tačiau toks nagrinėjimas nėra pakankamas. Juk tokiu atveju pabrėžiami fonetiniai, o ne sisteminiai (fonologiniai), patys svarbieji, šnektų skirtumai. Sinchroninis balsių *a·, *e· refleksų margumynas nebūtinai turi rodyti didelę šnektų sisteminę diferenciaciją. Juo labiau kad refleksai a·, e· : ɔ·, ɛ· (kirčiuotoje pozicijoje) ir a., e., ā., ē. (nekirčiuotoje pozicijoje) nėra kurios nors vienos kalbamojo ploto šnektos ypatybė, sakysim, a·, e· yra būdingi Mielagėnų ir Adutiškio šnektoms, ɔ·, ɛ· – kitai ploto daliai ir pan. Visame plote rasime ir daugiau mažai besiskiriančių arealų. Geras pavyzdys yra Kalviškių kaimas (Dūkšto parapija). Čia vokalizmo sistema, galima sakyti, tokia pati kaip ir Linkmenyse. Svarbiausias bendras požymis – ir Kalviškiams, ir Linkmenims būdinga nekirčiuoto *ie* neutralizacija⁴. Tačiau geografiškai šie punktai nesusisiekia.

Tam tikrą vaidmenį čia atlieka ir terminologija. Dialektologinėje literatūroje įprastas vartoti *šnektos* terminas kartais grindžiamas ne kalbiniais motyvais, o vartojamas tiesiog geografinė reikšmė. Kartais viena ar kita šnektą tapatinama su parapija, tačiau kai kurios kalbos ypatybės nesutampa su parapijų ribomis. Tai aiškiai matyti iš tų pačių a·, e· refleksų geografijos. Dar vienas pavyzdys – Linkmenų ir Kirdeikių parapijos. Vokalizmo atžvilgiu jos, galima sakyti, nesiskiria⁵, todėl kalbine prasme čia netiktų kalbėti apie dvi atskiras šnektas. Šiaip jau toks šnektos termino vartojimas, nors ne visada tikslus, bet iš dalies pateisinamas (jį vartoti verčia ta pati duomenų stoka), yra tik susitarimo dalykas. Turint daugiau medžiagos, ribas visada galima patikslinti. Svarbiausia kas kita. Ieškant ir skirtumų, ir panašumų visų pirma reikėtų

³ Čia nenorima nuginčyti aiškaus dalyko, kad kiekviena šnektą turi daugiau mažiau atskirą sistemą.

⁴ Linkmeniškiai Kalviškių kaimo informantą, paklausę jo įrašyto teksto, identifiko kaip savo šnektos atstovą (ar minėta neutralizacija būdinga visoje Dūkšto parapijoje, sunku pasakyti, bet sprendžiant iš Ž. Markevičienės (1999, 110–113) parengtų tekstų kai kuriuose Dūkšto parapijos kaimuose neutralizacijos nėra).

⁵ Vienintelis skirtumas būtų tas, kad Kirdeikių apylinkėse rečiau dzūkuojama.

atsižvelgti į visą šnektos fonologinę sistemą, atskirų elementų vietą joje ir sistemos narių tarpusavio santykius. Teiginys apie itin didelę vilniškių šnektų diferenciaciją greičiausiai atsirado ir dėl minėto faktinės medžiagos trūkumo, ir dėl to, kad nebuvo taikomas monografinis metodas, o atskiri faktai buvo interpretuojami nesistemiškai. Todėl ir diferenciacija, nors paremta gana aiškiais ir nesunkiai pastebimais, bet fonetinėmis, o ne fonologinėmis skirtumais, atrodo kiek per daug sureikšminama. Yra patikimiau ieškoti fonologinių vokalizmo sistemos panašumų ir skirtumų ir remtis, kaip minėta, visa sistema. Kai dėmesys labiau kreipiamas į akivaizdžius skirtumus, prasprūsta bendrumai, kurie yra tikrai ne menkesnės svarbos.

§ 6. Čia norėtusi atkreipti dėmesį į vieną dialektologų iki šiol neįvertintą⁶ tiriamųjų šnektų bendrumą. Paprastai vilniškių tarmei priskiriamos dvi tradicinės bendrosios ypatybės.

1. Vilniškius jungianti ir nuo kitų tarmių skirianti neginčijama ypatybė yra nekirčiuoti *ie, uo*. Kitaip tariant, vilniškių tarmei nebūdinga kintamojo pakilimo fonemų *ie, uo* nekirčiuotoje pozicijoje neutralizacija (žr. LKE 705–707; Z i n k e v i č i u s 1994, 50). Iš anksčiau išvardytų punktų neutralizacija pažįstama tik su uteniškiais besiribojančioms Linkmenų, Kazitiškio šnektoms, minėtiems Kalviškiams. Visuose kitose vietose jos nėra.

2. Be šio svarbiausio vilniškių skiriamąjo bruožo, minima dar viena juos vienijanti ypatybė – daugumas vilniškių turi tik du balsių ilgumus, t. y. nekirčiuoti ilgieji balsiai esą netrumpinami, kirčiuoti trumpieji – neilginami.

§ 7. Iš esmės šio teiginio nuneigti negalima – iš tikrųjų dalis ploto turi dviejų ilgumų sistemą. Tačiau kiekybiniai vilniškių fonologinės vokalizmo sistemos santykiai labai mažai tirti. LKA duomenys čia svyruoja ir gana nekonkretūs. Beje, LKA per daug kaltinti nereikėtų, – pateikimas priklausė nuo turimos medžiagos.

Atlaso teigimu, „kirčiuoti *a, e* dėsningai ilginami (kaip ir lk.) aukštaičių tarmėse (žemėl. nr. 1 tokie dėsningai ilginami *a, e* nekartografuoti)“, taigi vilniškiai be jokių išimčių įeitę į kirčiuoto *a* pailginimo plotą (LKA II 20, žemėl. 1). Atskirai kartografuoti įvardžiai *mano, tavo, savo*: „Didžiojoje aukštaičių šnektų dalyje kirčiuotas šių įvardžių šaknies balsis yra pailgintas iki pusilgio ar net ilgo. Kiek trumpiau jis tariamas žemėlapyje nurodyto ploto vakariniame pakraštyje ir paprastai ilgiau rytinėje dalyje, tačiau nustatyti tikslią ribą, kur tas balsis pradedamas tarti ilgai, neįmanoma“. Vilniškiai patenka į plotą, kur tariama *mā.na./mā.na./mã.na./mã.na, tã.va. ... sã.va. ...* (LKA II 21, žemėl. 2). Kalbant apie balsį *e*, LKA labiau pabrėžiami kokybiniai dalykai ir pozicija. Kartografuotas kamieno kirčiuotas *e*: 1) prieš tolesnio skiemens priešakinį arba supriešakėjusį vokalizmą; čia vilniškių plotas patenka į dvi zonas: a) kur

⁶ Jis neakivaizdžiai matyti tik iš Ž. Markevičienės parengtų tekstų (M a r k e v i č i e n ė 1999), tačiau specialiai dėmesys į jį nebuvo atkreiptas.

e yra pailgintas, b) tarpinis tarp *ė/e* ir *ė/e*, tik punktai 459 (Radiškės), 422 (Vosiūnai), 423 (Lazinkos, visi Dysnos apyl.) patenka į pailginto *e* zoną (plg. LKA II 29–33 ir žemėl. 11); 2) prieš tolesnio skiemens užpakalinį ir vidurinį vokalizmą; šiuo atveju vilniškių plotas skyla į tris dalis – a) pailgintas *e*, b) pailgintas *e*, c) tarpinis tarp *e* ir *ė* (LKA II, žemėl. 12); 3) dviskiemenėse bendratyse ir veiksmazodžių priešdėliuose; visas vilniškių plotas (išskyrus Dieveniškių kampa) patenka į *kã.sʹtʹ*, *n'ė.šʹtʹ*; *ã.p-*, *ã.t-*, *atã-*, *n'ė-* ... *kã.sʹtʹ*, *n'ė.šʹtʹ*; *ã.p-*, *ã.t-*, *atã-*, *n'ė-*, *n'eb'ė-*... (LKA II, žemėl. 13).

LKA duomenimis, kirčiuoti *i*, *u* didelėje aukštaičių dalyje yra pailginti, tačiau jų kiekybė esanti ne visur vienoda. Beveik neįmanoma nustatyti tikslios ribos, kur šie balsiai ilginami nežymiai, o kur labai. Kamieno kirčiuoti *i*, *u* kartografuoti; vilniškiai (išskyrus Dieveniškių kampa, kur neilginama) patenka į *i*, *u* – *i*, *u* ilginimo zoną (LKA II, žemėl. 19). Taip pat sakoma, kad 19 žemėlapyje nurodyto arealo kai kuriuose pakraštiniuose punktuose šalia pailgintų *ĩ*, *ũ* yra tariami ir trumpieji *ĩ*, *ũ* (*bũ.va* || *bũva*; *bũ.va* || *bũva*). Iš vilniškių ploto tai yra punktai 458 (Pirsteliškė), 460 (Kavaltiškė, abu Adutiškio apyl.), 508 (Ziboliškė, Strūnaičio apyl.), 527 (Šutai) (LKA II 37).

Tokie pavyzdžiai ir variantai kaip *mã.na*/*mã.na*/*mã.na*/*mã.na*, *tã.va*, *sã.va*; *kã.sʹtʹ*, *n'ė.šʹtʹ*; *ã.p-*, *ã.t-*, *atã-*, *n'ė-*; *kã.sʹtʹ*, *n'ė.šʹtʹ*; *ã.p-*, *ã.t-*, *atã-*, *n'ė-*, *n'eb'ė-*; *bũ.va* || *bũva*; *bũ.va* || *bũva* ar užrašymai *e/e*, *e/e*; *ė/ė*, *ė/ė*; *ė/e* ir *ė/e*; *ũ*, *ĩ* (*ũ*, *ĩ*); *i*, *u*, *i*, *u* savaime suponuoja dvi skirtingas sistemas – vieną tik su ilgaisiais ir trumpaisiais (taigi dviejų ilgumų) ir kitą – su pusilgiais balsiais. Tačiau šių svarbių skirtumų ribos nėra nurodomos⁷.

§ 8. Dviejų ilgumų sistemą galima apibūdinti taip: fonemų inventorių sudaro tik ilgosios ir trumposios fonemos, jų kiekybė nepriklauso nuo pozicijos: kirčiuotoje pozicijoje esantys balsiai gali būti ir ilgi, ir trumpi, nekirčiuotoje pozicijoje – taip pat ir ilgi, ir trumpi. Diachroniniu požiūriu etimologiniai trumpieji balsiai kirčiuotoje pozicijoje neilginami, o etimologiniai ilgieji balsiai nekirčiuotoje pozicijoje netrumpinami. Iš esmės tai yra bendrinės kalbos ir vakarų aukštaičių kauniškių vokalizmo sistema. Vilniškių plote panaši sistema yra būdinga Dieveniškių⁸ (žr. Mikulėnienė, Morkūnas 1999, 8–12) ir Gervėčių⁹ (žr. Kardelytė 1975, 16–25) šnektoms. LKA duomenimis, išeity, kad dauguma šiaurinių vilniškių irgi turi dviejų ilgumų sistemą, bet aiškių ribų negalima suvaikyti.

§ 9. Aptariamų Ignalinos rajono šnektų duomenys neatitinka LKA nusakytos bendros dviejų ilgumų tendencijos. Remiantis turima medžiaga atsargiai galima teigti,

⁷ Ilgųjų nekirčiuotų trumpinimas aptariamasis iš esmės tokiu pačiu būdu.

⁸ Čia irgi pasitaiko nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimo ir kirčiuotų trumpųjų ilginimo, taigi polinkio į trejopą balsių ilgumą. Tačiau šį reiškinį autoriai aiškina slavų kalbų įtaka (Mikulėnienė, Morkūnas 1999, 12)

⁹ Tarmėje pasitaiko ir pusilgių balsių, bet jie yra ribotos pozicijos, t. y. ilgųjų alofonai (Kardelytė 1975, 16–25)

kad gryna dviejų ilgumų sistema šiam rytinių vilniškių plotui nebūdinga¹⁰. Iš visų išvardytų parapijų reikia išskirti tik Tverečių ir Vosiūnus, kur padėtis kiek kitokia. Kitur kalbamojo ploto vokalizmo sistemoje yra pozicijų su pusilgiais balsiais. Tradiciškai kalbant, nekirčiuotoje pozicijoje – vietoj ilgųjų ir kirčiuotoje pozicijoje – vietoj trumpųjų. Tai rodo pateikiami pavyzdžiai iš skirtingų parapijų¹¹.

(1) *bũ.va., krũ.vina.s, sutĩ.nuse.m, nusĩ.neše., dĩ.deli.s, lá.ke, gi.vė.nimas, pašũ.gẽ, gi.vu-lũ, še.navaũ, ka.pũ.stu., suknė.ly., skarą.ly., sá.ke., nusĩ.neše., dĩ.deli, vą.karas* (Linkmenys).

(2) *nei_bũ.ta., nei_ną.ma. nei_žė.me.s neturė_u|| bũ.va. tė.va. keturi bró.lei|| a_ąštuon'ó·liktais mė.tais kap_kĩ.la. kap_sá.ka. ravaũ.ci.ja_ta|| un_savá.ite.s vienà a_dvi pá.ma.ka.s bũ.va lietũ.vju.* (Rimšė¹²).

(3) *pasuñde. sá.va. bró.li.|| i_šveže. ligó·nine.n igná.lina.n|| padė.ja. ruñku. un_pė.ča. i_sá.ka.||* (Rimšė¹³).

(4) *beñũ.kai iš_kitũ, a_mergaite.s tik_šĩ.ta. ká.ima.|| dauk_pė·rają. žma.ñũ, i_rũ.su. || i_ravė·davą.m, i_pjá.udavám, kas_raĩka bũ.vą.|| i_lĩ.ka. ká.imas dĩ·kas||* (Egliniai, Rimšės parapija¹⁴).

(5) *nėkas nestairą.va. | tadũ ne šĩ.ta.kis pasá.uli.s bũ.va kap_dabař || maš_ą.ni.s i_priskaičũ·ja daugeũ | bą.las jú·s žĩ.na.* (Palūšė).

(6) *ce_viena. mĩ.le.reus tiktai_ną.mas bũ.va. || a_cė_gi krašti_ĩškasta | a_va_pre_tám upė.lui pí.li.mas sũ.kastas kareĩvu.* (Petriškė, Palūšės parapija).

(7) *i_sũ.degie ną.mas|| bó·ba bũ.va. sanà, šuvę.ją|| tadũ mę·s_pasistá.tie.m ną.mu.tas_vę_sũ.degie namė.li.s|| va.kieceĩ tadũ atá.ja.|| saptĩ·ne.zde.šim kiluó·metru. raĩkie. bũ.va. važũ·tĩ|| par_mą.na. gaspadõ·ru. bũ.va. dvi_ká.rve.s* (Biečiūnai, Palūšės parapija¹⁵).

(8) *ale_bró.li. tai_ąžũ.muše. traukiniĩ·s|| má.na. tie.va. pũ.sasara. až_jõ·s diẽ·de.s bũ.va.|| tas_pàc ir_valstĩ·be. kap_ũ·kini.kas, kadá.ise vienas tũ.ri mažąũ žė.me.s, gi.vė.na geřąũ, e.kĩ.tas tũ.ri dešiĩs piñkó·liku. i_vá.lgi.t netũ.ri_kõ|| pe(r)_rá.diju. sá.kie žurnalĩ.stas* (Kazokinė, Palūšės parapija¹⁶).

¹⁰ Remiamasi įrašais iš šių punktų: 1) Linkmenų parapija (Linkmenys ir aplinkiniai vienkiemiai, Krivasalio, Pakiaunio, Šiškių, Maciutiškio kaimai); 2) Palūšės parapija (Palūšė, Gaureliai, Žydeliai, Bėčiūnai, Kazokinė, Petriškė); 3) Ceikinių parapija (Ceikiniai); 4) Paringio parapija (Paringys, Grigiškė, Rubelninkai); 4) Mielagėnų parapija (Mielagėnai, Salomianka); 5) Tverečiaus parapija (Tverečius, Būkliškė, Erzvėtas, Didžiasalis); 6) Vosiūnų parapija (Vosiūnai, Dysna); 7) Daugėlišio parapija (Senasis Daugėliškis, Naujasis Daugėliškis); 8) Kazitiškio parapija (Kazitiškis); 9) Rimšės parapija (Rimšė, Egliniai, Stašionys); 10) Dūkšto parapija (Kalviškiai). Dar galima pakartoti, kad šnektų paribiuose ar net atskirų šnektų plote gali pasitaikyti ir kitokių ypatybių, tad šios pastabos nieku būdu nėra apibendrinimas visam plotui.

¹¹ Transkripcija kiek supaprastinta.

¹² Informantas, g. 1912 m. Rimšėje, čia visą laiką gyvena.

¹³ Informantė, g. 1916 m. Rimšėje, čia visą laiką gyvena.

¹⁴ Informantė, g. 1906 m. Eglinių kaime (Rimšės parapija), į Rimšę atsikėlusi apie 1950 m.

¹⁵ Informantas, g. 1898 m. Biečiūnuose.

¹⁶ Informantės, g. 1909 m. ir 1926 m.

(9) *keuši.n'u. pa_šimtuį pė'sce nėždavau ignali.na.n pardúo't// kai_tarnaváu tai_tie_vui padie_davau ví.su. laĩku.// nebũ.va. iš_ko_mó.kã.s//* (Ceikiniai¹⁷).

(10) *ti.ná.i bú.vã. mã.nã diẽ.dã. tie.vã. bró.li.s // par_mùs šeimí.na bú.vã. aštuo.ñó.likã dũ.šu.// diẽ.die. nuvė_ kitañ galañ e_mú's lí.kã. vienãñ gali// rugeĩ bú.vã. didžã.use kap_lã.užas* (Ceikiniai¹⁸).

(11) *a_sasuõ. mã.na. kità be_ví.ra. lí.kã. / invali.das jò's_ví.ras bú.va// á.nies kap_atvažė.va. tai_va_cè_va té.vas aci.klaupe. / va_in_ši.tu. á.bra.zdu. žũ.ri // šešó.liktaĩ divi.zi.ja.ĩ tarnaváu / sũ.žeistas buváu* (Daugėliškis).

(12) *á.nies_gi tai_nebũ.va. pã.nai// a_pinigũ. tievas sũ.vis niẽka. nė.dave.* (Mielagėnai).

(13) *toj_pũ.sai ví.lneus kur_ĩ.r ligó.nine. di.dela. // i_tĩ bú.tu. nugadi.na. // ce_dauģãũ_jau lenkũ. maiše.s / anà tai_le.tuvė_ // va_le.tũ.li.s pradė.ja. lí't* (Kalviškės).

(14) *tai_kũ.ri.jau / tai_tĩ bú.va. ne_cigariė.tai ale_ti_tabo.kà // ví.sai kaũomenei atã.veš* (Deniūnai, Paringio parapija).

§ 10. Iš pavyzdžių išryškėja visų šių punktų bendrumas: visiškai nesiskiria aukštutinio pakilimo balsių *i, u* distribucija tiek kirčiuotoje, tiek nekirčiuotoje pozicijoje¹⁹. Šių balsių sistema yra vienoda visame plote (žr. lentelę):

Tiriamųjų šnektų aukštutinio pakilimo balsių distribucija

Pozicija	Negalinė				Galinė			
Kirčiuota	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i> <i>ɨ</i>	<i>u</i>
Nekirčiuota	–	–	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i> <i>ɨ</i>	<i>u</i>

Galima neabejoti, kad minėtame plote grynų dviejų ilgumų sistemos negali būti. Į šį plotą įeinanti Linkmenų šnekta, kuri ribojasi su uteniškiais ir vokalizmu nuo jų nedaug tesiskiria, turi fonologinę trijų ilgumų vokalizmo sistemą (plg. K a r d e l i s 1999). Ji nedaug skiriasi nuo tvirtai įrodytos rytų aukštaičių uteniškių trijų fonologinių ilgumų sistemos (žr. J a s i ū n a i t ė, G i r d e n i s 1996, 181–199). Turint galvoje, kad Linkmenų šnektos aukštutinio pakilimo balsių distribucija ir kiekybinis modelis nesiskiria nuo viso aptariamojo ploto, galima svarstyti, ar trijų ilgumų fonologinė sistema tikrai yra tik pakraštinių vilniškių ypatybė. Žinoma, be išsamios analizės negalima teigti, kad visame kalbamajame plote bus fonologinė trijų ilgumų sistema,

¹⁷ Informantė, g. 1912 m., gimusi Ceikiniuose, visą laiką čia gyvena.

¹⁸ Informantė, g. 1912, atitekėjusi į Ceikinius iš Narsutiškės kaimo (Palūšės parapijos), maždaug 9 km iki Ignalinos ir 5 km iki Ceikinių; Ceikiniuose gyvena nuo 19 metų.

¹⁹ Paskutinių metų tyrimai vis aiškiau ima rodyti, kad ir kitose tarmėse, visų pirma pietų aukštaičiuose, dviejų ilgumų sistema nėra griežta, kad „balsis toje pačioje pozicijoje gali būti trumpas, pusilgis ar net ilgas“ (Markevičienė 1999, 28). Jau įrodyta, kad visame pietinių vakarų aukštaičių plote egzistuoja trejopo ilgumo žemutiniai balsiai (Bacevičiūtė 2000, 5).

tačiau tokia hipotezė galėtų būti. Taip pat galima atsargiai kelti mintį, kad nepaisant visos įvairovės (didžiojoje ploto dalyje iš tikrųjų labiausiai įvairuoja žemutinio pakilimo vokalizmo sistemos narių realizacija, tą rodo ir minėtas J. Urbanavičienės straipsnis), daugelio šių šnektų vokalizmas turi vieną kiekybinį pagrindą, gana artimą uteniškiams. Jeigu ši hipotezė pasitvirtintų, kalbamasis plotas net ir sinchroninio vokalizmo sistemos atžvilgiu būtų arčiau uteniškių negu „tikrųjų“ vilniškių, t. y. būtų modifikuotas uteniškių tęsinys. Be abejo, tokią hipotezę gali patvirtinti ar paneigti tik išsamūs sinchroniniai ir diachroniniai tyrimai.

Šias pastabas galima taip trumpai apibendrinti. Visas vilniškių plotas skyla į dvi dalis: vienai daliai būdinga dviejų ilgumų sistema, o kitai (ji nėra labai maža) – fonetinė trijų ilgumų sistema (preliminarus formulavimas). Pastarąją dalį galėtų sudaryti 1) Palūšės, 2) Ceikinių, 3) Paringio, 4) Mielagėnų, 5) Daugėliščio, 6) Kazitiškio, 7) Rimšės ir 8) Dūkšto parapijos. Dviejų ir trijų ilgumų sistemų ribos kol kas nelabai išsina nusakyti, trūksta duomenų. Galima tik pridurti, kad, pavyzdžiui, Petruškų kaimas (prie pat Sarių, Švenčionių r., Strūnaičio parapija) priklauso dviejų ilgumų sistemai.

PHONOLOGISCHE ANMERKUNGEN ZU DEN NORDÖSTLICHEN „VILNAER“ MUNDARTEN

Zusammenfassung

Die Aufmerksamkeit des Aufsatzes richtet sich auf eine bislang von Dialektologen nicht gebührend bewertete Eigenart der Vokalquantität in den nordöstlichen Mundarten des „Vilnaer“ Gebiets. Daten von Mundarten aus dem Bezirk von Ignalina entsprechen nicht einer im Atlas des Litauischen bestimmten Tendenz, wonach die Mehrzahl der Mundarten des Vilnaer Gebiets sich durch ein Zweilängen-Vokalsystem auszeichne, in welchem lange und kurze Vokale sich unabhängig von ihrer Position ermitteln lassen. Unter Berufung auf vorhandenes Material kann man behaupten, daß ein reines System aus zwei Vokallängen den nordöstlichen Mundarten des Vilnaer Gebiets nicht eigen ist. Dieses gesamte Gebiet spaltet sich in zwei Teile auf: in einen südlichen, für das ein System aus zwei Vokallängen typisch ist, und einen nordöstlichen Teil, in dem ein System aus drei Vokallängen vorherrscht. Diesen Teil machen die Gemeinden von Palūšė, Ceikiniai, Paringys, Mielagėnai, Daugėliškis, Kazitiškis, Rimšė und Dūkštas aus.

LITERATŪRA

- Bacevičiūtė R., 2000, Lukšių šnektos izoliuotų balsių tyrimas, – Klb XLVIII (1)–XLIX (1) 5–18.
Girdenis A., 1971, (rec.) Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija), – Blt VII (2) 201–209.
Jasiūnaitė B., A. Girdenis, 1996, Trys rytų aukštaičių uteniškių fonologiniai ilgumai, – Blt XXXI (2) 181–200.
Kardelis V., 1999, Fonetinė slavizmų adaptacija rytų aukštaičių šnektose (daktaro disertacija; rankraštis), Vilnius.

- Kardelytė J., 1975, Gervėčių tarmė, Vilnius.
- LKA II – Lietuvių kalbos atlasas, II. Fonetika, Vilnius, 1982.
- LKE – Lietuvių kalbos enciklopedija, Vilnius, 1999.
- Markevičienė Ž., 1999, Aukštaičių tarmių tekstai, I, Vilnius.
- Mikulėnienė D., K. Morkūnas, 1999, Dieveniškių šnektos tekstai, Vilnius.
- Urbanavičienė J., 2000, Vilniškių tarmės rytinių pakraščių tarminė diferenciacija, – Klb XLVIII (1)–XLIX (1) 123–136.
- Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1994, Lietuvių kalbos istorija, VI, Vilnius.